

MARCIN TRENDOWICZ

ORCID <http://orcid.org/0000-0002-1552-3512>

Uniwersytet Gdański

JĘZYKOWY OBRAZ POWIETRZA W ŚWIELE ANALIZY PORÓWNAWCZEJ FRAZEOLGIZMÓW POLSKICH I ROSYJSKICH

THE LINGUISTIC PICTURE OF AIR IN THE LIGHT OF A COMPARATIVE ANALYSIS OF POLISH AND RUSSIAN PHRASEOLOGISMS

The article examines phraseological units containing the lexemes *powietrze* and *воздух* (Eng. *Air*) in Polish and Russian languages, reconstructing a fragment of the linguistic picture of air. The study encompassed 51 units and was conducted based on lexicographic analysis, supplemented by a survey and corpus analysis. The concept of phraseological equivalents was employed for comparative analysis. Common features of the phraseology in both languages include the perception of air as an essential element for life, its connection to open space, the possibility of pollution, and its role as a synonym for emptiness or a harbinger of change. Polish phraseology additionally emphasizes the freshness, invisibility, and potential harmfulness of air, while Russian phraseology highlights its association with closeness. The analysis reveals, on the one hand, universal elements of the picture of air in both languages, and on the other, their cultural specificity.

Keywords: linguistic picture of the world, air, phraseology, comparative analysis, phraseological equivalents

WSTĘP

Wielu badaczy podkreśla istotną rolę związków frazeologicznych w rekonstrukcji fragmentów językowego obrazu świata. Jak zauważa Jerzy Bartmiński, „frazologia utrwała dawne i współczesne wyobrażenia kulturowe, zwyczaje i wierzenia [...]”¹, zaś Weronika Telia konstatuje:

system obrazów utrwalonych we frazeologicznym zasobie języka stanowi szczególnego rodzaju ‘niszę’ dla kumulacji światopoglądu i jest w ten czy inny sposób związany z kulturą materialną, społeczną lub duchową danej wspólnoty językowej, a zatem może świadczyć o jej doświadczeniach i tradycjach kulturowo-narodowych².

¹ J. Bartmiński, *Język w kontekście kultury, czyli co dziś oznacza metafora „europejski dom”?*, Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”, Katowice 2018, s. 13.

² В. Н. Телия, *Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты*, Школа „Языки славянской культуры”,

Celem niniejszego artykułu jest analiza porównawcza frazeologizmów zawierających leksem *powietrze/воздух*, funkcjonujących w języku polskim i rosyjskim, a także zrekonstruowanie językowego obrazu powietrza odzwierciedlanego przez dane związki wyrazowe. Badanie zostało oparte na źródłach leksykograficznych — przede wszystkim słownikach frazeologicznych języka polskiego³, rosyjskiego⁴ i dwujęzycznych⁵ oraz dodatkowo słownikach opisowych obu języków, a także pomocniczo na badaniu ankietowym⁶ i analizie korpusowej. Łącznie badaniu poddano 51 związków frazeologicznych, w tym 28 jednostek w języku polskim i 23 w języku rosyjskim, przy czym część z nich stanowi wariant tego samego frazeologizmu. Do analizy porównawczej frazeologizmów zastosowano omówioną w dalszej części opracowania koncepcję ekwiwalentów frazeologicznych.

POJĘCIE JĘZYKOWEGO OBRAZU ŚWIATA

Językowy obraz świata (dalej: JOS), zgodnie z definicją zaproponowaną przez Bartmińskiego: „[...] jest zawartą w języku, różnie zwer-

Москва 1996, s. 215. Wszystkie cytaty ze źródeł obcojęzycznych w tekście w tłumaczeniu autora.

³ S. Skorupka, *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1967; F. Nowak, *Słownik frazeologiczny*, Wydawnictwo Astrum, Warszawa 1997; S. Bąba, J. Liberek, *Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002; P. Müldner-Nieckowski, *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego. Wyrażenia, zwróty, frazy*, Świat Książki, Warszawa 2004; A. Kubiak-Sokół, E. Sobol (oprac.), *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007; P. Fliciński, *Współczesny słownik frazeologiczny*, Wydawnictwo Ibis, Poznań 2012.

⁴ A. И. Молотков (red.), *Фразеологический словарь русского языка*, Советская энциклопедия, Москва 1967; А. Н. Тихонов (red.), *Фразеологический словарь современного русского литературного языка*, Флинта, Наука, Москва 2004; А. И. Федоров (red.), *Фразеологический словарь русского литературного языка*, АСТ, Астрель, Москва 2008; А. Н. Баранов, Д. О. Добровольский, *Академический словарь русской фразеологии*, Лексрус, Москва 2020.

⁵ J. Lukszyn, W. Zmarzer, *Wielki słownik frazeologiczny polsko-rosyjski i rosyjsko-polski*, Harald G. Dictionaries, Warszawa 1998; А. И. Молотков, В. Цеслинська, *Учебный русско-польский фразеологический словарь*, АСТ, Астрель, Москва 2001.

⁶ Badania ankietowe dotyczące obrazu powietrza zostały przeprowadzone przez nas w formie elektronicznej w dniach 6–9 stycznia 2025 r. w dwóch grupach obejmujących po 100 respondentów, dla których dany język (polski lub rosyjski) jest językiem ojczystym. W niniejszym opracowaniu wykorzystujemy część ich wyników, które dotyczyły znaczeń wybranych frazeologizmów.

balizowaną interpretacją rzeczywistości dającą się ująć w postaci zespołu sądów o świecie⁷. Pojęcie to przyjęto wywodzić z koncepcji obrazu (wizji) świata (niem. *Weltansicht*) Wilhelma von Humboldta oraz sformułowanej przez niego tezy, że różnice pomiędzy językami nie sprowadzają się do odmienności znaków czy dźwięków, ale polegają na zróżnicowanym postrzeganiu świata, które były rozwijane m.in. przez Leo Weisgerbera, rozpatrującego JOS (niem. *Weltbild der Sprache*) jako szczególny rodzaj świata pośredniego (niem. *Zwischenwelt*), tj. specyficzną rzeczywistość, tworzoną przez język i istniejącą pomiędzy człowiekiem a otaczającym go światem, a także Helmuta Gipperla, który pojmował JOS jako narzędzie, nadające kierunek myśleniu oraz wpływające na interpretację i klasyfikację doświadczeń⁸. Do cech charakterystycznych JOS zaliczyć należy jego zakorzenienie w strukturze języka danej społeczności, pełnienie funkcji narzędzia konceptualizacji rzeczywistości, która może być zróżnicowana w poszczególnych językach i kulturach, ugruntowanie historyczno-kulturowe oraz odzwierciedlenie wspólnego, kulturowo zdefiniowanego światopoglądu danego kolektywu językowego, przy czym jest to światopogląd potoczny, nienaukowy, który Jurij Apresjan określa mianem naiwnego⁹. Przejawia się on na różnych płaszczyznach językowych¹⁰: w leksyce, która, jak stwierdza Bartmiński, „[...] jako swoisty inwentarz kultury, żywy i dynamiczny, stale wzbogacany tysiącami nowych jednostek, jest swoistym sejsmografem rejestrującym zmiany dokonujące się w społeczeństwie, cywilizacji i kulturze”¹¹, etymologii, słowotwórstwie, łączliwości, gramatyce (np. fleksji), frazeologii, składni, polach semantycznych, a także w zachowaniach i stylach językowych, zwrotach adresatywnych, formułach grzecznościowych czy funkcjonowaniu poszczególnych gatunków mowy.

⁷ J. Bartmiński, *Językowe podstawy obrazu świata*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2007, s. 12.

⁸ Zob. B. Andrzejewski, *Filozofia słowa. Zarys dziejów*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2016; J. Anusiewicz, *Lingwistyka kulturowa. Zarys problematyki*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1995; M. Guz, *Językowy obraz świata u wybranych przedstawicieli lingwistyki niemieckiej, amerykańskiej i polskiej*, Wydawnictwo Rys, Poznań 2012.

⁹ Zob. Ю.Д. Апресян, *Интегральное описание языка и системная лексикография*, Школа „Языки русской культуры”, Москва 1995.

¹⁰ Zob. J. Bartmiński, *Pojęcie „językowy obraz świata” i sposoby jego operacjonalizacji*, w: P. Czapliński, A. Legeżyńska, M. Telicki (red.), *Jaka antropologia literatury jest dzisiaj możliwa?*, Wydawnictwo „Poznańskie Studia Polonistyczne”, Poznań 2010, s. 155–178.

¹¹ Tamże, s. 161.

DEFINICJA I KLASYFIKACJE FRAZEOLIZMÓW

W badaniach językoznawczych można zaobserwować zróżnicowane pojmowanie terminu „frazeologizm”, które powoduje nie tylko odmienne definiowanie samego zjawiska, ale również zaliczanie do danej kategorii różnych jednostek. Jak stwierdza Andrzej Lewicki, „[...] frazeologia jest nauką wieloaspektową. Każda z odmian frazeologii zakłada inny sposób patrzenia na język i inne stawia sobie cele”¹². Obecnie można mówić o całym spektrum postrzegania frazeologizmów, poczynwszy od ujęcia wąskiego, w którym utożsamiane są one ze skonwencjonalizowanymi (społecznie utrwalonymi) połączeniami wyrazowymi złożonymi z przynajmniej dwóch elementów, których znaczenie nie wynika z sumy znaczeń wchodzących w ich skład elementów¹³, aż do szerokiego, w ramach którego są one definiowane jako wszystkie odtwarzalne połączenia wyrazowe¹⁴. Przed podobnym dylematem stają autorzy i redaktorzy słowników frazeologicznych — w zależności od przyjętego punktu widzenia włączają oni (bądź nie) poszczególne wyrażenia do słownika¹⁵. W niniejszym opracowaniu skłaniamy się w stronę węższego rozumienia frazeologizmów, dlatego wyłączamy z analizy te jednostki, które w naszej ocenie nie posiadają znaczenia metaforycznego (np. *czyste powietrze* — ‘pozbawione za-

¹² A. Lewicki, *Aparat pojęciowy frazeologii*, w: L. Ludorowski, W. Magnuszewski (red.), *Z badań nad literaturą i językiem*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Poznań 1974, s. 151.

¹³ Jak podkreślają Andrzej Lewicki i Anna Pajdzińska, wyróżnikiem frazeologizmów jest występowanie w nich pewnych nieregularności (najczęściej współlistniejących), które mogą sprowadzać się m.in. do tego, że „[...] w ich składzie występują wyrazy lub formy wyrazów niewchodzące w swobodne związki składniowe; znaczenie frazeologizmu nie wynika ze znaczeń komponentów; naruszone bywają zasady łączliwości wyrazów” (A. Lewicki, A. Pajdzińska, *Frazeologia*, w: J. Bartmiński (red.), *Współczesny język polski*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2001, s. 315).

¹⁴ W takim rozumieniu jednostki te są przedmiotem zainteresowania frazematyki operującej pojęciem frazemu, a ich cechą wyróżniającą jest odtwarzalność, dlatego obok frazeologizmów zaliczać się do nich będą również przysłowia, skrzydlate słowa, terminy złożone, formuły etykietalne, zwroty fatyczne, wtrącenia metatekstowe i in. (zob. W. Chlebda, *Frazematyka*, w: J. Bartmiński (red.), *Współczesny język...*, s. 335–342).

¹⁵ Przykładowo w odniesieniu do analizowanych przez nas frazeologizmów z leksemem *powietrze* w języku polskim ich liczba waha się od trzech (S. Bąba, L. Liberek, *Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny...*) do czterdziestu sześciu (P. Müldner-Nieckowski, *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego...*).

nieczyszczeń' czy *ктоś unosi się w powietrzu* — 'leci'), zaliczając je do przejawów łączliwości danego leksemu.

Różnorodność pojmowania frazeologizmów przez badaczy wpływa również na sposoby ich klasyfikacji¹⁶. W naszym badaniu wykorzystujemy propozycje Lewickiego i Müldnera-Nieckowskiego. Klasyfikacja morfologiczno-syntaktyczna Lewickiego przewiduje podział jednostek ze względu na ich funkcję w zdaniu na: frazy (odpowiadające zdaniu, a więc nie wymagające uzupełnień i mogące funkcjonować samodzielnie), zwroty (pełniące funkcję czasownika i wymagające uzupełnienia o podmiot), wyrażenia rzeczownikowe, określające (funkcjonujące jako przymiotnik, przysłówki itp.) oraz funkcyjne (pełniące funkcję przyimka, spójnika lub partykuły). Natomiast klasyfikacja semantyczna Lewickiego zakłada podział jednostek ze względu na funkcjonowanie ich znaczenia na: idiomy (połączenia, których znaczenie nie wynika ze znaczeń składników ani ich sumy), frazemy (połączenia, których znaczenie wynika z jednego ze składników, natomiast drugi z nich je uściśla) oraz jednostki z pogranicza frazeologii (paremie oraz zestawienia frazeologiczne: rzeczowniki wielowyrazowe, związki formalne, połączenia publicystyczne, slogany i hasła)¹⁷. W związku z przyjętym wąskim rozumieniem frazeologizmów w polu naszego zainteresowania pozostawać będą przede wszystkim idiomy. Zaś klasyfikacja funkcjonalno-słownikowa Müldnera-Nieckowskiego opiera się na sposobie użycia frazeologizmów i przewiduje podział na związki frazeologiczne otwarte, których skład jest niekompletny, zatem wymagające dopełnienia lub sprecyzowania w momencie użycia (w podziale na odtwarzane — uzupełniane poprzez podstawienie składników do wzorca, przekształcane — dopuszczające zastąpienie

¹⁶ Wspomnieć należy chociażby o klasyfikacji Wiktora Winogradowa opartej na stopniu zespolenia i motywacji (związki stałe/zrosty, zgodności/jedności i połączenia frazeologiczne), rozbudowanej przez Nikołaja Szanskiego o wyrażenia frazeologiczne (zob. В. В. Виноградов, *Об основных типах фразеологических единиц в русском языке*, w: tegoż, *Избранные труды. Лексикология и лексикография*, Наука, Москва 1977; Н. М. Шанский, *Фразеология современного русского языка*, Высшая школа, Москва 1985) czy Stanisława Skorupki opartej na klasyfikacji gramatycznej (wyrażenia, zwroty i frazy) oraz na stopniu zespolenia (związki frazeologiczne stałe, łączliwe i luźne) (zob. S. Skorupka, *Wstęp*, w: tegoż, *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, t. 1, Wiedza Powszechna, Warszawa 1967). Klasyfikacje Skorupki, mimo że obecnie odrzucane przez wielu badaczy, stały się punktem odniesienia dla nowszych typologii.

¹⁷ Zob. A. Lewicki, *Składnia związków frazeologicznych*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego”, 1983, nr 40, s. 75–83; A. Lewicki, A. Pajdzińska, *Frazeologia*, w: J. Bartmiński (red.), *Współczesny język polski...*, s. 315–334.

wymiennego składnika innym i mieszane) oraz związki frazeologiczne zamknięte, których skład jest ustalony i kompletny (zaliczają się do nich przede wszystkim frazy, wyrażenia rzeczownikowe i funkcyjne według klasyfikacji morfologiczno-syntaktycznej Lewickiego)¹⁸.

KONCEPCJA EKWIWALENTÓW FRAZEOLÓGICZNYCH

Ponieważ prowadzone przez nas badanie ma charakter porównawczy do analizy zdecydowaliśmy się zastosować koncepcję ekwiwalentów frazeologicznych, wykorzystywaną m.in. w translatoryce. Poszczególni badacze nie są zgodni w kwestii liczby i rodzajów wydzielanych kategorii. Na przykład Walerij Mokijenko postuluje podział na pięć grup: ekwiwalenty pełne, częściowe, względne, analogi i frazeologizmy bezekwiwalentne¹⁹, Jelena Arsteniewa, nawiązując do koncepcji Wilena Komissarowa — na trzy główne grupy (wraz z podkategoriami): ekwiwalenty, analogi i jednostki bezekwiwalentne²⁰, zaś Michaił Aleksiejenko — na odpowiedniki, ekwiwalenty oraz analogi frazeologiczne²¹.

W niniejszym opracowaniu posługujemy się podziałem na trzy grupy frazeologizmów: ekwiwalenty pełne, które rozumiemy jako związki frazeologiczne o jednakowym znaczeniu i zbliżonej formie w obu językach; ekwiwalenty częściowe (niepełne), które posiadają częściowo tożsame a częściowo odmienne znaczenia i zbliżoną formę oraz frazeologizmy bezekwiwalentne, tj. funkcjonujące tylko w jednym z analizowanych języków, co nie oznacza, że nie mogą one występować jako ekwiwalenty w innych parach języków, a także nie wyklucza istnienia analogów frazeologicznych²² w danej parze języków.

¹⁸ Zob. P. Müldner-Nieckowski, *Frazeologia poszerzona*, Oficyna Wydawnicza Volumen, Warszawa 2007.

¹⁹ Zob. В. М. Мокиенко, Л. И. Степанова, Т. Малински, *Русская фразеология для чехов*, Vydavatelství Univerzity Palackého, Olomouc 1995.

²⁰ Zob. Е. Ф. Арсентьева, *Сопоставительный анализ фразеологических единиц*, Издательство Казанского университета, Казань 1989.

²¹ Zob. М. А. Алексеенко, *О транслятологических соответствиях фразеологизмов в близкородственном переводе (на материале русского и украинского языков)*, „Slavica Stetinensia” 1996, nr 5, s. 141–155.

²² Analogi frazeologiczne rozumiane są jako „[...] semantyczne odpowiedniki jednostek frazeologicznych w dwóch językach, przy braku zgodności ich podstawy metaforycznej (formy wewnętrznej) oraz semantyki komponentów leksykalnych” (Tamże, s. 149).

ZNACZENIE LEKSEMÓW POWIETRZE/ВОЗДУХ

Zanim przejdziemy do właściwej części analizy scharakteryzujemy współczesne znaczenia wyrazów, stanowiących podstawę w badanych frazeologizmach, ponieważ jest to istotne z punktu widzenia rozróżnienia znaczeń metaforycznych i dosłownych poszczególnych związków frazeologicznych.

We współczesnym języku polskim leksem *powietrze* w większości opracowań leksykograficznych rejestrowany jest w jednym podstawowym znaczeniu: ‘mieszanina gazów tworząca atmosferę ziemską’²³, natomiast w dwóch słownikach wydzielono ponadto drugie znaczenie: ‘przestrzeń znajdująca się wokół nas i ponad ziemią’²⁴. Analogiczne znaczenia leksemu rejestrują słowniki języka rosyjskiego: 1. ‘смесь газов (преимущественно азота и кислорода), из которых состоит атмосфера Земли; дыхательная среда человека, живого организма’ i 2. ‘пространство, простирающееся над поверхностью земли (в пределах атмосферы)’, dołączając do nich trzecie znaczenie, przenośne ‘окружающие условия, обстановка; климат, атмосфера’²⁵. Ponadto w języku rosyjskim funkcjonuje homonimiczny leksem oznaczający ‘покрывало для сосудов с причастием’²⁶.

W obu językach występują dodatkowe znaczenia badanego wyrazu, jednak są one odmienne. W języku polskim należy do nich przede wszystkim dawne znaczenie ‘zaraza, epidemia, dżuma’²⁷, które nadal jest obecne w wyrażeniach typu *morowe powietrze*, zaś w języku ro-

²³ Zob. np. M. Szymczak (red.), *Słownik języka polskiego*, t. 2, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1979, s. 868–869; H. Zgólkowa (red.), *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, t. 31, Wydawnictwo Kurpisz, Poznań 2001, s. 353; S. Dubisz (red.), *Wielki słownik języka polskiego*, t. 3, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2018, s. 827.

²⁴ Zob. M. Bańko, *Inny słownik języka polskiego*, t. 2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2014, s. 225; P. Żmigrodzki (red.), *Wielki słownik języka polskiego*, Instytut Języka Polskiego PAN, <https://wsjp.pl/haslo/podglad/12971/powietrze> (18.12.2024).

²⁵ Zob. np. Л. И. Балахонова (red.), *Большой академический словарь русского языка*, t. 3, Наука, Москва–Санкт-Петербург 2005, s. 57–58; С. А. Кузнецов (red.), *Новейший большой толковый словарь русского языка*, Рипол-Норинт, Санкт-Петербург–Москва 2008, s. 143; С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова, *Толковый словарь русского языка*, ИТИ-Технологии, Москва 2009, s. 92.

²⁶ Zob. Л. И. Балахонова (red.), *Большой академический словарь русского языка...*, s. 59; С. А. Кузнецов (red.), *Новейший большой толковый словарь...*, s. 143.

²⁷ Zob. W. Doroszewski, *Słownik języka polskiego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1996–1997, <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/powietrze;5479490.html> (18.12.2024).

syjskim znaczenia slangowe i z żargonu przestępczego: 1. 'лож' i 2. 'деньги'²⁸.

PEŁNE EKWIWALENTY FRAZEOLICZNE

Analiza zgromadzonego materiału pozwoliła na wydzielenie ośmiu par jednostek, które w obu językach mają jednakową formę i znaczenie: 1. *кому-то не хватает воздуха* — 'трудно дышать' i *комуś brakuje powietrza* — 'źle się czuje, ma trudności z oddychaniem'; 2. *выйти/пойти на воздух* — 'из помещения, наружу' i *выйść na powietrze* — 'na dwór'; 3. *быть/бывать/находиться на [свежем/вольном/открытом] воздухе* — 'не в помещении, на улице' i *быć/przebywać/znajdować się/odbywać się на [świeżym/wolnym/отwartym] powietрzu* — 'na zewnątrz, nie w pomieszczeniu, na dworze'; 4. *как воздух нужен кто-то (нужно что-то)* — 'совершенно необходим/о' i *coś jest potrzebne jak powietrze* — 'tak ważne, że prawie nie można bez tego żyć'; 5. *портить/испортить воздух* — 'разг. выпускать газы из кишечника через задний проход' i *psuć/zepsuć powietrze* — 'euf. wydalać/wydalić gazy fizjologiczne przez odbyć'; 6. *выстрелить/стрелять в воздух* — 'намеренно мимо цели' i *strzelić/strzelać [daw. dać ognia] w powietrze* — 'w górę, nie do celu, zazwyczaj na postrach'; 7. *возить воздух* — 'шутл. о неполной загрузке транспорта' i *wozić powietrze* (jednostka nie jest rejestrowana przez słowniki frazeologiczne języka polskiego, ale aktywnie używana w praktyce językowej²⁹) oraz 8. *раствориться*

²⁸ Zob. Ю.П. Дубягин, А.Г. Бронников (red.), *Толковый словарь уголовных жаргонов*, Интер-ОМНИС, Москва 1991, s. 33.

²⁹ Narodowy Korpus Języka Polskiego zwraca tylko dwa wyniki użycia w bezokoliczniku oraz jeden w czasie przeszłym w korpusie zrównoważonym oraz odpowiednio 17 i 7 rezultatów w całym korpusie (zob. <https://nkjp.pl> (19.12.2024), Korpus Języka Polskiego PWN — 1 wynik w bezokoliczniku (zob. <https://sjp.pwn.pl/korpus> (19.12.2024), jednak wyszukiwanie frazy w Google — około 5410 rezultatów w bezokoliczniku i około 4360 w czasie przeszłym, co w naszej ocenie pozwala potwierdzić, że frazeologizm jest stosowany w języku polskim. Potwierdzają to przeprowadzone przez nas badania ankietowe wśród respondentów, dla których polski jest językiem ojczystym. Na pytanie o znaczenie danego frazeologizmu 59% ankietowanych udzieliło odpowiedzi związanej z transportem bez załadunku i niewykorzystanym potencjałem przestrzeni transportowej, 28% — z bezproduktywnością, działaniem bez celu i marnowaniem zasobów, 9% nie udzieliło odpowiedzi lub stwierdziło, że nie zna jego znaczenia, 3% odczytało frazeologizm dosłownie, zaś 1% udzieliło innej odpowiedzi.

в воздухе (frazelogizm nie jest rejestrowany w słownikach języka rosyjskiego, ale wykorzystywany w praktyce językowej³⁰) i *ktoś rozcina się w powietrzu* – ‘znika bez śladu’.

NIEPEŁNE EKWIWALENTY FRAZEOLICZNE

Do grupy częściowych ekwiwalentów zaliczyliśmy trzy pary jednostek. Pierwszą z nich stanowią: *взлетать/взлететь на/в воздухе* – 1. ‘взрываться, подрываться’; 2. ‘рассеиваться, бесследно исчезать (о планах, мечтах, надеждах и т.п.)’ oraz *что-то вылетело в воздухе* – ‘zostało wysadzone za pomocą materiałów wybuchowych’. Pierwsze ze znaczeń występujące w języku rosyjskim jest tożsame z definicją frazeologizmu w języku polskim, jednak związek rosyjski posiada dodatkowe znaczenie, które nie występuje w polskim odpowiedniku, dlatego nie może być uznany za pełny ekwiwalent. Należy podkreślić, że formy wyjściowe poszczególnych jednostek, szczególnie zwrotów mogą być odmienne ze względu na przyjęty przez autora lub redaktora sposób rejestracji w słowniku (por. powyższy przykład), jednak nie wpływa to na różnice formalne w ich strukturze. Ponadto w obu językach funkcjonuje frazeologizm o znaczeniu ‘zniszczyć za pomocą materiałów wybuchowych’, jednak posiada on odmienną formę ze względu na użyty czasownik (por. *поднять в/на воздухе* i *высадить что-то в воздухе*).

Kolejną parę tworzą następujące jednostki: *в воздухе висит что-нибудь* (‘заранее ощущается, предугадывается, чувствуется возникновение, появление и т.п. чего-л. (об идеях, событиях и т.п.)’) i *что-то висит/зависло в воздухе* (‘pewne symptomy wskazują, że coś zdarzy się lada chwila, zapowiada się’). Pozornie jednostki

³⁰ Poszukiwanie w korpusie ogólnym Narodowego Korpusu Języka Rosyjskiego zwraca 14 rezultatów w bezokoliczniku i 79 w poszczególnych formach czasu przeszłego (zob. <https://ruscorpora.ru> [19.12.2024], jednak wyszukiwanie frazy w Google daje łącznie około 654 800 wyników w różnych formach czasu przeszłego, ale tylko 12 – w bezokoliczniku. Pozwala to jednak w naszej ocenie postawić tezę, że frazeologizm jest stosowany w języku rosyjskim, co potwierdzają również przeprowadzone badania ankietowe wśród respondentów, dla których rosyjski jest językiem ojczystym. Na pytanie o znaczenie danego frazeologizmu 81% ankietowanych udzieliło odpowiedzi związanej ze zniknięciem, 10% – z metaforycznym rozpuszczeniem się, integracją z otoczeniem (zatem odczytało frazeologizm dosłownie), 5% – z odprężeniem i relaksem, zaś 4% nie udzieliło odpowiedzi lub odpowiedziało „nie wiem”.

te wydają się pełnymi ekwiwalentami, jednak część słowników języka polskiego rejestruje frazeologizm z dodatkowym komponentem (*coś złego wisi/zawisło w powietrzu*), który wskazuje, że w przypadku tej jednostki mowa o wydarzeniach o charakterze negatywnym, zagrożeniach, w przeciwieństwie do rosyjskiego frazeologizmu, który oznacza dowolne zdarzenie. Ponadto w języku rosyjskim występują dodatkowe warianty omawianego frazeologizmu z czasownikami *носиться* i *чувствоваться*, które w języku polskim nie funkcjonują (pol. *coś czuć/czuje się w powietrzu* ma znaczenie dosłowne i oznacza zapach).

Ostatnią parę stanowią jednostki: *воздухом питаться* — ‘ничего не есть; неизвестно чем поддерживать существование’ i *żyć powietrzem* — ‘żart./iron. źle się odżywiać, mieć bardzo niewielkie potrzeby życiowe’. Mimo tożsamej formy i bardzo zbliżonego zakresu znaczeniowego występujące różnice nie pozwalają w naszej ocenie uznać tej pary jednostek za pełne ekwiwalenty, choć temat ten wymaga dalszych badań, ponieważ różnica jest niewielka.

FRAZEOLIZMY BEZEKWIWALENTNE W JĘZYKU POLSKIM

W trakcie analizy odnotowano istnienie dużej grupy frazeologizmów, które funkcjonują tylko w jednym z badanych języków, w przypadku polskiego będą to następujące jednostki: 1. *zaczepnąć (świeżego) powietrza* — 1) ‘odetchnąć’, 2) ‘wypocząć na łonie natury’ oraz *pot. лыknąć свежего воздуха* — ‘odpocząć na świeżym powietrzu’; 2. *traktować/potraktować kogoś jak powietrze* — ‘nie zwracać/zwrócić uwagi, lekceważyć/zlekceważyć kogoś’; 3. *z kogoś zeszło/uszło powietrze* — ‘stracił chęć lub siły, by coś robić; osłabł, stracił pewność siebie’; 4. *nic nie bierze się z powietrza* — ‘wszystko ma swoją przyczynę’; 5. *powiew świeżego powietrza* — ‘korzystna zmiana’; 6. *brać coś z powietrza* — ‘fantazjować, wymyślać, zazwyczaj kłamać’; 7. *ciężkie powietrze* — ‘atmosfera, nastrój pełne napięcia, niepokoju’; 8. *ciąć powietrze* — ‘szybko przelatywać przez powietrze’; 9. *łapać/złapać | chwycić/chwycić [ustami] powietrze* — ‘szybko nabierać, wdychać’; 10. *bić powietrze [skrzydłami]* — ‘książk. o dużym ptaku — lecieć’. Ponadto odnotowano istnienie frazeologizmów dawnych, które obecnie nie są w życiu, np. *mahoniowe powietrze* — ‘przest. żart. powietrze świeże, czyste, orzeźwiające’ czy *morowe powietrze*³¹ — ‘przest. dżuma’ (oraz pochodne od niego: *bać się/unikać*

³¹ W języku rosyjskim również funkcjonuje frazeologizm *моровое новетрие* w znaczeniu ‘эпидемия (обычно чума, оспа), вызывающая большую смерт-

czegoś/kogoś jak morowego powietrza/morowej zarazy — ‘bardzo bać się tej osoby lub rzeczy i unikać jej’).

FRAZEOLIZMY BEZEKWIWALENTNE W JĘZYKU ROSYJSKIM

W języku rosyjskim odnotowano funkcjonowanie następujących jednostek, które zostały zaliczone do kategorii bezekwiwalentnych z powodu ich nieobecności w języku polskim: 1. *из воздуха делать что-нибудь* — ‘из ничего, из пустого места’ (oraz wariant: *делать деньги из воздуха* — ‘шутл. из ничего’); 2. *сотрясать [словами] воздух* — ‘ирон. долго, безрезультатно говорить о чем-либо’; 3. *висеть/повисать/повиснуть в воздухе*³² — 1) ‘оказаться в неопределенном положении’, 2) ‘не вызывать отклика, сочувствия, оставаться без ответа (о суждениях, выводах, возражениях и т.п.)’, 3) ‘оставаться нерешенным, невыясненным (о деле, вопросе и т.п.)’; 4. *дышать одним воздухом с кем-либо* — ‘находиться вместе, быть рядом с кем-либо’; 5. *дышать воздухом чего-либо*³³ — ‘перен. проникаться впечатлениями, атмосферой чего-либо’, a także dwa frazeologizmy żargonowe: 6. *нюхать/понюхать воздух/воздуха* — ‘узнать/пазуznąć что-либо’ (z żargonu przestępczego, w którym *нюхать воздух* — ‘проводzić wоровскую разведку’) oraz 7. *дышать свежим/теплым воздухом* — ‘курить наркотик’ (z żargonu narkomanów).

ANALIZA PORÓWNAWCZA

Najliczniejszą grupę stanowią jednostki, które występują tylko w języku polskim (frazeologizmy bezekwiwalentne) — 10 związków (oraz dodatkowo dawne), następnie pełne ekwiwalenty frazeologiczne o jednakowej formie i znaczeniu w obu językach (8 par) i rosyjskie frazeologizmy bezekwiwalentne (6 jednostek). Najmniej liczne okazały się ekwiwalenty częściowe. Pod względem semantycznym

нось’, utworzony od leksemu *поветрие* oznaczającego 1. ‘неодобр. увлечение, получившее распространение’, 2. ‘устар. эпидемическая болезнь, эпидемия’.

³² W języku polskim jego odpowiednikiem (analogiem) będzie frazeologizm *zawisnąć/być zawieszonym w próżni*.

³³ Jednostka ta odnosi się do przenośnego znaczenia leksemu *воздух* — ‘klimat, atmosfera’.

wszystkie jednostki zakwalifikowano do kategorii idiomów, co wynika z przyjętego w niniejszym opracowaniu wąskiego rozumienia frazeologizmów, pod względem morfologiczno-syntaktycznym w języku rosyjskim występują wyłącznie zwroty, pełniące w zdaniu funkcję czasownika i wymagające uzupełnienia podmiotu, zaś w języku polskim ponadto jedna fraza (*nic nie bierze się z powietrza*) oraz cztery wyrażenia rzeczownikowe (np. *ciężkie powietrze*). Pod względem funkcjonalnym w języku rosyjskim zarejestrowano występowanie wyłącznie związków frazeologicznych otwartych (najczęściej odtwarzanych, a w pojedynczych przypadkach — mieszanych), zaś w języku polskim oprócz dominujących związków otwartych również pojedyncze zamknięte (do których należy fraza i wyrażenia rzeczownikowe). W obu językach większość frazeologizmów jest związana z podstawowymi znaczeniami leksemu (mieszanina gazów tworząca atmosferę Ziemi i przestrzeń znajdująca się wokół nas i ponad ziemią), w języku rosyjskim pojedyncze przykłady odnoszą się do znaczeń żargonowych, zaś w polskim — do znaczeń dawnych.

JĘZYKOWY OBRAZ POWIETRZA

Dokonując próby rekonstrukcji językowego obrazu powietrza na podstawie analizy znaczeń jednostek frazeologicznych z badanym leksemem za punkt wyjścia przyjmujemy opis zaproponowany przez Stanisławę Niebrzegowską-Bartmińską, która wydzieliła łącznie dziewięć charakterystyk powietrza³⁴. Opis ten został przez nas zmodyfikowany i poszerzony o kolejne kategorie. Dla obu badanych języków wspólne są następujące cechy powietrza: jest niezbędne do życia i normalnego funkcjonowania; jest związane z otwartą przestrzenią; może zostać zepsute lub zanieczyszczone; jest synonimem pustki, próżni, nieokreśloności, „niczego” (w języku rosyjskim znaczenie to wyraża większa liczba frazeologizmów) oraz może być zwiastunem zmian. W obu językach odnotowano związek powietrza z atmosferą i klimatem jako specyficznego nośnika emocji, przy czym znaczenia w poszczególnych językach są odmienne (w polskim odnoszą się jednoznacznie do atmosfery niepokoju i napięcia). Po-

³⁴ Zob. S. Niebrzegowska-Bartmińska, *Język jak powietrze — ożywcze czy morowe?*, w: J. Chojak, Z. Zaron (red.), *Ku rzeczom niebiałym*, BEL Studio, Warszawa 2018, s. 61–69; Tejże, *Definiowanie i profilowanie pojęć w (etno)lingwistyce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2020, s. 406–414.

nadto w obrazie powietrza w polskiej frazeologii ujawniono dodatkowe charakterystyki: powietrze może być zwiastunem nieszczęść; jest niewidzialne; może być ożywcze lub świeże; może mieć związek z energią lub jej utratą oraz może być zabójcze (przy czym ostatnia z charakterystyk odnosi się do dawnego frazeologizmu *morowe powietrze*, który jednak wydaje się rozpoznawalny przez użytkowników języka, mimo że formalnie wyszedł z użycia), zaś w obrazie rosyjskiego powietrza — związek z bliskością. Szczegółowe przyporządkowanie poszczególnych jednostek do kategorii ilustruje tabela nr 1.

Tabela nr 1. Przyporządkowanie frazeologizmów do poszczególnych charakterystyk

CHARAKTERYSTYKA	ВОЗДУХ	POWIETRZE
niezbędność do życia i normalnego funkcjonowania	— как воздух нужен/ но кто-н./что-н. — кому-т. не хватает воздуха	— coś jest niezbędne jak powietrze — komuś brakuje powietrza — łapać/złapać chwycić/ chwycić [ustami] powietrze
niewidzialność		— traktować kogoś jak powietrze — ktoś rozplywa się w powietrzu
ożywczość i świeżość		— zaczerpnąć/łyknąć [świeżego] powietrza — daw. mahoniowe powietrze
związek z energią		— z kogoś zeszło powietrze
związek z otwartą przestrzenią	— выйти/пойти/ поместить на воздух — быть/бывать/ находиться на [свежем, вольном, открытом] воздухе	— wyjść na [świeże] powietrze — być/przebywać/znajdować się na [świeżym, wolnym, otwartym] powietrzu
związek z atmosferą, klimatem	— дышать воздухом чего-л.	— ciężkie powietrze
można je zepsuć (zanieczyścić)	— испортить воздух	— zepsuć powietrze
zabójczość		— daw. morowe powietrze (bać się/unikać kogoś/czegoś jak morowego powietrza)
bliskość	— дышать одним воздухом с кем-л.	

synonim pustki, próżni, nieokreśloności	— воздухом питаться — возить воздух — из воздуха делать что-н./деньги — повиснуть в воздухе — сотрясать [словами] воздух	— żywić się powietrzem — wozić powietrze — nic nie bierze się z powietrza
zwiastun zmian i/lub nieszcześć	— в воздухе висит/ чувствуется/ носится что-н.	— coś [złego] wisi w powietrzu — powiew świeżego powietrza

PODSUMOWANIE

Frazeologizmy odgrywają istotną rolę w kształtowaniu i utrwalaniu językowego obrazu świata, ponieważ są nośnikami wiedzy kulturowej i doświadczeń danej społeczności językowej, a dzięki metaforyczności i skrótowości uwypuklają określone charakterystyki pojęć istotnych z punktu widzenia kultury. W analizowanym materiale frazeologizmy z leksemami *powietrze* i *воздух* obrazują różnorodne sposoby postrzegania rzeczywistości, odwołując się do znaczeń dosłownych i metaforycznych, zarówno wspólne dla badanych języków, jak i odmienne. Wyniki badania pokazują, że frazeologizmy, a także językowy obraz powietrza w nich zawarty, są częściowo wspólne dla obu języków, a częściowo unikalne. Uniwersalność polega na wspólnym dla wielu kultur postrzeganiu powietrza jako elementu niezbędnego do życia. Specyfika kulturowa ujawnia się jednak w szczegółach, takich jak sposób konceptualizacji emocji, przestrzeni czy relacji międzyludzkich, które różnią się w zależności od języka. Wykorzystanie koncepcji ekwiwalentów frazeologicznych pozwoliło z jednej strony usystematyzować materiał do analizy porównawczej, z drugiej zaś — uchwycić subtelne różnice między frazeologizmami i fragmentem JOS obu języków.

REFERENCES

- Andrzejewski, Bolesław. *Filozofia słowa. Zarys dziejów*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2016.
- Anusiewicz, Janusz. *Lingwistyka kulturowa. Zarys problematyki*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1995.

- Bartmiński Jerzy. *Językowe podstawy obrazu świata*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2007.
- Bartmiński, Jerzy. "Pojęcie 'językowy obraz świata' i sposoby jego operacjonalizacji." *Jaka antropologia literatury jest dzisiaj możliwa?* Czapliński, Przemysław, Legeżyńska, Anna, and Telicki, Marcin (eds.). Poznań: Wydawnictwo "Poznańskie Studia Polonistyczne", 2010: 155–178.
- Bartmiński, Jerzy. *Język w kontekście kultury, czyli co dziś znaczy metafora "europejski dom"?* Katowice: Śląsk, 2018.
- Chlebda, Wojciech. "Frazematyka." *Współczesny język polski*. Bartmiński, Jerzy (ed.). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2001: 335–342.
- Guz, Marzena. *Językowy obraz świata u wybranych przedstawicieli lingwistyki niemieckiej, amerykańskiej i polskiej*. Poznań: Wydawnictwo Rys, 2012.
- Lewicki, Andrzej, and Pajdzińska, Anna. "Frazeologia." *Współczesny język polski*. Bartmiński, Jerzy (ed.). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2001: 315–334.
- Lewicki, Andrzej. "Aparat pojęciowy frazeologii." *Z badań nad literaturą i językiem*. Ludorowski, Lech, and Magnuszewski, Władysław (eds.). Warszawa — Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1974: 135–151.
- Lewicki, Andrzej. "Składnia związków frazeologicznych." *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*, 1983, no. 40: 75–83.
- Müldner-Nieckowski, Piotr. *Frazeologia poszerzona*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Volumen, 2007.
- Niebrzegowska-Bartmińska, Stanisława. "Język jak powietrze — ożywcze czy morowe?" *Ku rzeczom niebiałym*. Chojak, Jolanta, and Zaron, Zofia (eds.). Warszawa: BEL Studio, 2018: 61–69.
- Niebrzegowska-Bartmińska, Stanisława. *Definiowanie i profilowanie pojęć w (etno)lingwistyce*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2020.
- Skorupka, Stanisław. "Wstęp." *Słownik frazeologiczny języka polskiego*. Skorupka, Stanisław. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1967: 5–11.
- Алексеевко, Михаил. "О транслятологических соответствиях фразеологизмов в близкородственном переводе (на материале русского и украинского языков)." *Slavica Stetinensia*, 1996, no. 5: 141–155.
- Апресян, Юрий. *Интегральное описание языка и системная лексикография*. Москва: Школа "Языки русской культуры", 1995.
- Арсентьева, Елена. *Сопоставительный анализ фразеологических единиц*. Казань: Издательство Казанского университета, 1989.
- Виноградов, Виктор. "Об основных типах фразеологических единиц в русском языке." *Избранные труды. Лексикология и лексикография*. Москва: Наука, 1977: 140–161.
- Мокиенко, Валерий, Степанова, Людмила, Малински Татьяна. *Русская фразеология для чехов*. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 1995.
- Теля, Вероника. *Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты*. Москва: Школа "Языки славянской культуры", 1996.
- Шанский, Николай. *Фразеология современного русского языка*. Москва: Высшая школа, 1985.

SOURCES

- Bańko, Mirosław. *Inny słownik języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2014.
- Bąba, Stanisław, and Liberek, Jarosław. *Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2002.
- Doroszewski, Witold. (Ed.). *Słownik języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1996–1997 <<https://sjp.pwn.pl/doroszewski>>.
- Dubisz, Stanisław. (Ed.). *Wielki słownik języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2018.
- Fliciński, Piotr. *Współczesny słownik frazeologiczny*. Poznań: Wydawnictwo Ibis, 2012.
- Korpus Języka Polskiego PWN* <<https://sjp.pwn.pl/korpus>>.
- Kubiak-Sokół, Aleksandra, and Sobol, Elżbieta. (Eds.). *Słownik frazeologiczny języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2007.
- Lukszyn, Jurij, and Zmarzer, Wanda. *Wielki słownik frazeologiczny polsko-rosyjski i rosyjsko-polski*. Warszawa: Harald G. Dictionaries, 1998.
- Müldner-Nieckowski, Piotr. *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego. Wyrażenia, zwroty, frazy*. Warszawa: Świat Książki, 2004.
- Narodowy Korpus Języka Polskiego* <<https://nkjp.pl>>.
- Nowak, Franciszek. *Słownik frazeologiczny*. Warszawa: Wydawnictwo Astrum, 1997.
- Skorupka, Stanisław. *Słownik frazeologiczny języka polskiego*. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1967.
- Szymczak, Mieczysław. (Ed.). *Słownik języka polskiego*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1979.
- Zgólkowa, Halina. (Ed.). *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*. Poznań: Wydawnictwo Kurpisz, 1994–2005.
- Żmigrodzki, Piotr. (Ed.). *Wielki słownik języka polskiego*. Instytut Języka Polskiego PAN <<https://wsjp.pl>>.
- Балахонова, Людмила. (Ed.). *Большой академический словарь русского языка*. Москва — Санкт-Петербург: Наука, 2004–2021.
- Баранов, Анатолий, Добровольский, Дмитрий. *Академический словарь русской фразеологии*. Москва: Лексрус, 2020.
- Дубягин, Юрий, Бронников, Аркадий (Eds.). *Толковый словарь уголовных жаргонов*. Москва: Интер-ОМНИС, 1991.
- Федоров, Александр. (Ed.). *Фразеологический словарь русского литературного языка*. Москва: АСТ, Астрель, 2008.
- Кузнецов, Сергей. (Ed.). *Новейший большой толковый словарь русского языка*. Санкт-Петербург — Москва: Рипол-Норинт, 2008.
- Молотков, Александр. (Ed.). *Фразеологический словарь русского языка*. Москва: Советская энциклопедия, 1967.
- Молотков, Александр, Цеслинська, Веслава. *Учебный русско-польский фразеологический словарь*. Москва: АСТ, Астрель, 2001.
- Национальный корпус русского языка* <<https://ruscorpora.ru>>.
- Ожегов, Сергей, Шведова, Наталия. *Толковый словарь русского языка*. Москва: ИТИ-Технологии, 2009.
- Тихонов, Александр. (Ed.). *Фразеологический словарь современного русского литературного языка*. Москва: Флинта, Наука, 2004.